

Vrazovo pojmovanje ilirizma

Fran Petre

2.

Opozovalec, kakršen je prišel štajerski študent v šolskih počitnicah 1833 v Zagreb in veljal tam za slovenskega literata, je videl zanj nenaadne stvari: Hrvatsko je začelo zajemati domovinsko navdušenje, kakršno je bilo neznano v širokih krogih drugih slovanskih narodov, vse je gorelo protimadžarske mržnje, družba literatov pa ga je sprejela ljubeznivo in z odprtim srcem, saj je sama preživljala prvo dobo zanosa in veselja nad novo ustvarjenim gibanjem. Še ne objavljena Gajeva budnica

Još Hrovatska ni prepala,
Dok mi živimo,
Visoko nam bude stala,
Kad njo sbudimo, itd.,

ki so jo širili od ust do ust, je bila prvovrstno propagandno sredstvo v razmerah, ko so posebno mladini prijale bučne manifestacije. Fras si je nabral za povratek vrsto knjig in videl v življenju, ki ga je pravkar spoznal, svojo vlogo v posredništvu med Zagrebom in svojim krogom. Čeprav sta kulturni in politični ideolog skušala pritegniti k hrvatskemu gibanju v svojih spisih že tudi Slovence, to ni rodilo nobenih sadov, ker je imelo gibanje praktično za Hrvate le hrvatski značaj. Celo združitev treh hrvatskih pokrajin Hrvatske, Slavonije in Dalmacije je bila zanje težka naloga. V takih razmerah Fras ni mogel ničesar doprinesti h gibanju in novo znanstvo se je omejilo le na zelo tesen prijateljski stik, ki ga je obdržal Gay s svojim graškim tovarišem.

Možnost slovenskega sodelovanja je dobila opredeljenejši smoter šele dobro leto kasneje, v oktobru 1834, ko je dozorelo vprašanje izdajanja hrvatskega političnega lista z literarno prilogo. V svojem „Oglasu“ se je Gay obrnil tudi na Slovence in zagotovil, da bo literarna Danica prinašala prispevke tudi v drugih „ilirskih narečjih“ in ne le v hrvaščini.⁶ Fras, ki je obljubil svoje pesniške prispevke že za prvega obiska Hrvatske, je menil, da bo pomen novega lista, če bodo Hrvatje izpolnili svojo obljubo in objavljali tudi slovenske prispevke, za Slovence isti, kakor če bi izhajal na štajerskem⁷ in v taki miselnosti vabil tovariše na naročbo v dobi, ko je bil sam ves poglobljen v pripravo pesmi za Kranjsko Čbelico, za kar se je

⁶ Gajev Oglas za Novine Horvatzke in Daniczio Horvatzko, Slavonzko y Dalmatinzko za I. letnik (1835) ponatisnil Ježić S., Ilirska antologija, Zagreb 1934, 104–105.

⁷ Vraz v pismu kaplanu Knupležu 6. I. 1835, objavljeno v Djelu Stanka Vraza (= Djela), izd. Matica Hrvatska, Zagreb, V. zv. (1877), 138.

dogovoril z urednikom Kastelcem za svojega obiska v Ljubljani v velikih počitnicah 1834.

Kakor sta se pri Frasu v vseh graških letih prepletali slovanska in slovanska orientacija in vzajemno rasli, se je le nekaj pred okrepitvijo slovanske z obiskom kranjskega središča in razgovori s Prešernom, Čopom in Kastelcem po naključju znatno okrepila tudi njegova vseslovanska usmerjenost. Spomladi pred obiskom Ljubljane mu je prišla v roke druga, razširjena izdaja Kollárjeve *Hčere Slave*, gotovo najpopularnejše knjige svoje dobe med Slovani. Tudi nanj je napravila silovit vtis. Slovak je v svoji obsežni pesnitvi, ki šteje nad štiristo sonetov, zanosno opeval veliko slovansko preteklost, mešal zgodovino, literaturo in trenutno stanje in ustvaril dva svetova, ki sta si kot ogledalo žalostnega časa stala nasproti: slavno preteklost in težavno današnje stanje Slovanov na umiku pred rastočo germansko, madžarsko in osmansko nevarnostjo. Potovanju po zemljah, ki so nekoč bile slovanske ali so še ostale, je pridružil tudi pogled v slovanska nebesa in pekel, kamor je posadil koristne in škodljivce. Med Hrvati v slovanskih nebesih je mogel Fras najti v svoje veselje in navdušenje že tudi Gaja. Pesnitev je v več ozirih globoko zarezala v njegovo mišljenje in delo. Kljub mnogemu čitanju je imel dotlej le meglene predstave o razmerju Slovencev do Slovanov in se navduševal za vse. Sedaj se mu je jasno izgradila panslavistična misel, za katero je bilo godno vse v njem. Bil je sin malega naroda, ki bi se iz svojih sil ne mogel otresti nemštva. Bil je mlad in iskal velikih rešitev z enim mahom. Bil je po naravi optimist in zanesenjak, sam poln velikih načrtov, zato je zlahka veroval v ustvarljivost Kollárjeve ideje o bodoči veliki slovanski kulturni enoti. Sam se je učil obenem vseh slovanskih jezikov in iskal zvez povsod, zato ni mislil na objektivne razlike zgodovine, nravi, jezikov, kulture, razvojne stopnje in tisoč drobnih značilnosti, ki ločijo narod od naroda.

Ko je prišel v Ljubljano je bil še ves pod vplivom nove miselnosti, toda tu mu je razbil vizionarno zgradbo Čop, ko mu je predočil rast naroda, ki si je z vsem naporom ustvaril tradicijo svoje lastne kulture, v kateri je imel slovenski knjižni jezik važno funkcijo osrednjega organa. Frasovo navdušenje se je s tem uneslo, toda podtalno bo telo dalje in znova izbilo na površje, ko mu bodo dali zunanji vplivi zanj novo pobudo. Vseslovanska miselnost je imela tedaj zanj še zelo splošen pomen potrebe zbližanja raznih narodov. V jezikovnem oziru mu ni narekovala ničesar novega, za primer sodelovanja v Danici, ki je zanj edini prihajal v poštev, ko bi mogel z dejanjem izkazati simpatije slovanstvu, pa je Gaj sam na najnaravnejši način uredil razmerje Hrvatov in Slovencev.

Toda mladi hrvatski voditelj ni ostal dolgo zvest svojemu sklepu. Izjava v Oglasu iz konca 1834 je ostala za vedno osamljen dokaz njegove

dobre volje sodelovanja s Slovenci brez zahteve po žrtvi njih jezika. S tem se je pokazala med njegovim in Frasovim pogledom razlika, ki bo včasih zrasla celo v konflikt, ki bo sedaj tišji, sedaj glasnejši, ki bo v teku let celo bistveno izpreminjal svoj značaj, ki pa se ne bo mogel pomiriti do konca Vrazovega kratkega, nemirnega, v svojem bistvu izredno tragičnega življenja idealista, ki nekaterih življenjskih zakonov ni nikdar prav pojmoval.

Hrvatsko gibanje je v kratkih letih doseglo izreden razmah in razdelilo javno mnenje v dva ostro ločena tabora: hrvatskega z Gajem, ki je v tej dobi slovaniziral svoje ime, na čelu, in drugega, ki je zagovarjal prijateljstvo z Ogrsko, podpiral tudi madžarske politične težnje na Hrvatskem in dobil ime madžaronov. Vse politično življenje je bilo v znaku te ločitve. Za Draškovićem je pristal tudi znaten del hrvatskega plemstva na izpremembo jezikovnokulturne prakse in postal formalni nosilec političnega gibanja. Enako so se mu pridružili tudi cerkveni krogi, literatura pa je bila sploh bolj v službi politike, kakor umetnosti. S tiho podporo ali vsaj toleriranjem avstrijskega dvora je postajala moč mlade Hrvatske iz dneva v dan večja. Do konca l. 1835 je ostalo gibanje v znaku hrvatstva, toda že nekaj časa se je bavil Gaj resneje z mislijo, da bi ga razširil na obrobne dežele ob Hrvatski in izpremenil v „ilirsko“.

Naloga je bila dvojna: da prepriča javno mnenje v Hrvatski, Slavoniji in Dalmaciji o umestnosti in nujnosti take odločitve in drugič, da pridobi nove pokrajine, da bodo res tudi same voljne za priključitev. Prijatelja Frasa se je poslužil za poizkus pritegnitve Slovencev.

Ko je graški študent v velikih počitnicah 1835 znova obiskal Hrvatsko in se nameril tudi dalje v Ljubljano, ga je v Zagrebu Gaj presenetil z vabilom, naj v pesmi napiše slavospev hrvatskemu gibanju in odda za Danico tudi kako pesem v „ilirščini“. Predlog je spravil Frasa v zadrego. Glede pesmi težava ni bila v morebitnem odklanjanju sodelovanja v Danici, saj je to obljubil že pred dvema letoma, temveč v tem, da je Gaj zahteval sedaj prav za prav hrvatskih prispevkov, medtem, ko je pred letom zagotovil, da bo tiskal slovenske. Vraz je preživel zadnje leto v velikih naporih za osvojitev slovenskega knjižnega jezika in ga res znatno izboljšal, a k temu prebolel še težko ljubezensko krizo, ki je rodila celo vrsto pesmi, namenjenih Čbelici in bil sploh v razpoloženju velikega veselja nad napredkom Slovencev. Gajeve zahteve se je križala z vsem tem, vendar je Fras na ljubo prijatelju pristal, da napiše na deset slovenskih pesmi po eno ilirsko.⁸ Pustil je v uredništvu Danice pesmico, ki nosi v ohranjenem slovenskem prepisu naslov „Mica in Marko“, kratek posnetek neke srbske

⁸ Vrazovo pismo Gaju 11. 10. 1835, Građa VI, 1909, 309.

narodne. Kakšen jezik sta imela v mislih z „ilirščino“? Ni dvoma, da je Gaj preprosto tako preimenoval štokavščino, ki jo je imel namen uvesti mesto kajkavščine v svoj list, in ravnal tudi pri jeziku po istem načelu kakor pri političnem gibanju: z izpremembo hrvatskega imena bo odstranjen videz namere pohrvačenja in s tem omogočen pristop ostalim južnim Slovanom, na katere se je obračala hrvatska akcija. Težje je ugotoviti, kaj je videl v „ilirščini“ Fras. Ker je z nekaterimi drugimi Slovenci nekaj kasneje zahteval, da naj zagrebški krog pri pisanju „ilirščine“ upošteva več dotedanjih južnoslovanskih knjižnih jezikov, je najverjetneje, da je takoj, ko je nastalo vprašanje, videl v novem jeziku umetno zmes.

V še težjem položaju je bil ob Gajevi želji po slavonspevu Hrvatski. V razgovoru tega preprosto ni bilo mogoče naravnost odkloniti, zato je nekaj obljubil, toda po odhodu iz Zagreba obljubo s pismom preklical.⁹ Če poznamo njegovo naravo, ki ji je bila v vprašanjih te vrste skrajnost bližja kakor kritičen preudarek, vemo, koliko npora ga je stala zavrnitev. Tudi sedaj ni tvegala naravnost izpovedati pomislekov, ki jih je imel proti temu, da bi kot Slovenec slavil Gajevo delo, ki je bilo tudi v njegovih očeh sedaj še samo hrvatsko, temveč se je rajši ogradil za izgovor o domačih razmerah in svoji nepomembnosti, kar je v popolnem nasprotju z izjavami, ki jih je sicer rad dajal o sebi in svojih tovariših. Šele, ko je pohvalil Gajevo literarno delo in njegove pesniške prispevke v Danici, je označil svoje pravo mnenje o njegovi nameri s protestom proti temu, da bi imdi Slovence za Hrvate, ker se vsak spominja najraje svoje zibel in vé, kder ima v prsih srce, kako težko je pozabiti glasove domačije. Toda, ko je iskal proti pohrvačenju kakih drugačnih smernic narodnega razvoja, ni tvegala postaviti nasproti težnje po organski rasti slovenske narodne skupnosti, temveč se je zatekel k še širšemu pojmovanju kot je bilo hrvatsko, k prikrojenemu Kollárjevemu nazoru, „južni Slaviji“. Tako je Slovakovo vseslovansko Slavijo razdelil v dve novi imaginarni narodnostni tvorbi: „Slovani ali Sloveni“ to so severni Slovani, kar ostane so „južni Slovani“.

Gaj se ni oziral na protest in poizkuse nove delitve, ki bi zadovoljila na obe strani, temveč je v sili za sredstva za dosego svojih namenov ravnal naglo in po svoje. Komaj se je Fras vrnil v Gradec, je našel v Danici objavljeno pesem, ki jo je pustil v Zagrebu in sicer z naslovom „Stana i Marko“ in podpisom Stanko Vraz, Ilir iz Štajera. Za njim se je javil z dvema pesmima „Djuro Ferić, Ilir iz Dubrovnika“. Čitatelji Danice so morali imeti vtis, da hočeta oba pesnika, vsak z nasprotno skrajno točko Gajeve „Velike Ilirije“, s svojim prispevkom izpričati pristanek svoje zemlje na novi hrvatski politični program; svojevrstna zgovorna podpisa o tem nista dopuščala nobenega dvoma. Vendar je bilo

⁹ Koncept tega Vrazovega pisma sedaj v Drž. štud. knjižnici v Ljubljani.

vse skupaj zgolj Gajevo delo. Dubrovčanovi pesmi sta bili sploh falzifikat, ker je njun avtor umrl že 1820, objavi pa sta imeli najnovejšo ilirsko tendenco.¹⁰ Podobno se je zgodilo še pred Ferićem z živim Frasom. Podpis, ilirski pristavek, jezik, vse je bilo Gajevo. Vrazovo ime, ki je v tej obliki prvič izšlo v javnost, je v teku treh let kakih osemkrat menjalo svojo obliko, dokler končno ni dobilo slovenskega zvoka. Oblasti sicer niso Jakoba Frasa nikdar prekrstile, toda ime Stanko Vraz je prišlo v splošno rabo in literaturo še za njegovega življenja. Postopek ni bil nič nenavadnega, ker so v tisti dobi splošno slovanizirali imena. Vraz sam bi se bil najbrže podpisal le z V. C. (t. j. Vraz-Cerovčan, psevdonim po rojstnem kraju), kakor se je tedaj podpisoval. Tudi prva ilirska pesem, ki naj bi jo bil napisal Slovenec, je doživela veliko preoblikovanje. „Stana i Marko“, kakor je bila objavljena, obsega 17 štirivrstičnih kitic, ohranjena slovenska „Mica in Marko“ le 18 verzov; vsebina je slična, toda značaj pesmi je popolnoma izpremenjen, čeprav so bili posamezni slovenski verzi sprejeti v hrvatsko predelavo. Jezikovna in oblikovna dognanost objavljene pesmi je tolika, da bi jo lahko smatrali za kako varianto srbske narodne pesmi. Ker govori več znakov, da je pri nji delež tuje pomoči znatno večji kakor Vrazov, se bodo nanašale besede začudenja in vžihčenja, ki jih je pisal Vraz neposredno po čitanju objave Gaju¹¹ pač na obojestransko predelavo. V tem primeru pravi avtor kulturnopolitično zelo važne pesmi „Stana i Marko“, prvega dokumenta o slovenskem pristanku na bistveno zahtevo Gajevega ilirizma, zahtevo po enotnem jeziku, že ni več Slovenec Vraz, temveč Hrvat Gaj ali kak drug tesnejši sodelavec v uredništvu Danice.

Toda Vraza ni zanimala toliko ta stran objave. Gledal jo je z drugega zrelišča in se je neizmerno razveselil. S strahom ga je navdal le podpis „Ilir iz Štajera“ in jezik, ker so njegovi slovenski graški tovariši takoj reagirali nanju z očitkom narodne izdaje. Iz motivov, ki niso imeli nikakega narodnopolitičnega značaja, temveč izvirali zgolj iz njegove bolestne literarne ambicioznosti, je Vraz sedaj sam ponudil Gaju, da izpremeni svoje stališče in napiše na deset „ilirskih“ pesmi le po eno slovensko. Sedaj se je pričel iz Vukovih zbirk srbskih narodnih pesmi in slovarja istrskega leksikografa Voltiggija intenzivno učiti novega jezika. Na sklep je vplivalo tudi dejstvo enako literarnega značaja, da urednik Kranjske Čbelice iz Ljubljane ni odgovarjal na njegove pošiljke pesmi. Težave, ki jih je imel s cenzuro, so Kastelcu zagrenile dobro voljo, potrebno za priprave in žrtve, ki jih je zahtevalo izdajanje Čbelice. Kmalu pa se je izkazalo, da tudi Gaj

¹⁰ O Gajevem postopku s Ferićem Grubor Đ., „Ferić, Ilir iz Dubrovnika“ u Gajevoj „Danici Ilirskoj“ g. 1836 i Ivan Mažuranić, Nastavni Vjesnik XVII (1909), 221—49.

¹¹ Vrazovo pismo z dne 25. 9. 1835 obj. v Gradi VI, 310.

ne mara tiskati Vrazovih pesmi, čeprav je Danica izhajala brez težav. Tako se je zgodilo, da so se Vrazove simpatije odslej skoraj dve leti, do jeseni 1837, delile med Zagrebom in Ljubljano in bile močnejše sedaj za to, sedaj za drugo stran, kakor je pač kazalo, da bodo imeli razumevanja za njegove pesmi, oziroma možnost objave. V neki dobi, ko je bil razočaran od obeh strani, je hotel sploh opustiti takó pisanje v centralnem slovenskem knjižnem jeziku, kakor v hrvaščini in dvigniti v samostojen knjižni jezik svoj vzhodnoštajerski govor.

Ideološki moment je bil pri njem literarnemu popolnoma podrejen, kot Vraz sploh ni bil tip razmišljujočega, k abstraktnemu pojmovanju stvari nagnjenega človeka, temveč čustven zanesenjak, ki se je zlahka predajal zunanjim vplivom, se dal navdušiti, ali pa postal nasprotno naglo razočaran, če se okolica ni ukvarjala z njim, kakor je to sam želel in potreboval. Zelo oseben, ni bil toliko pozoren na družbena vprašanja in ostal, dasi je sicer mnogo čital, v miselnih stvareh konservativen in neprodoren. Izbiral je le knjige, ki so bogatile njegove literarne razglede. Sicer je bil cesarju v srcu vdan državljani, v verstvu ohranil brez vseh vznemirjanj tradicionalno miselnost, ki so mu jo otroku privzgojili, o sodobni filozofiji pa ob priliki zasmehljivo poudaril njeno nerazumljivost. Tudi narodnostnega vprašanja ni nikdar reševal iz sebe, temveč vedno le pod vtisom zunanjih vplivov; sledil je tuji aktivnosti in šel tja, kjer se je največ godilo. Ker je v tem času Hrvatska doživljala razmah, kakor nobena druga slovanska dežela, se ji je počasi tudi sam vse bolj približeval.

Proti koncu 1835 se je Gaj odločil v gibanju za daljnosežno izpremembo, katero je predvidevalo, čeprav v manjšem obsegu, že njegovo in Draškovićevo ideološko delo. Za vse južne Slovane in sicer dežele, ki jih je imenoma naštel: Koroško, Gorico, Istro, Kranjsko, Štajersko, Hrvatsko, Slavonijo, Dalmacijo, Dubrovnik, Bosno, Črno goro, Hercegovino, Srbijo, Bolgarijo in doljno Ogrsko (t. j. Vojvodino)¹² je uvedel enotno ime „Ilirija“, dežela med Skadrom, Varno in Beljakom, in v skladu z izpopolnjeno politično smerjo brez pristanka oblasti izpremenil tudi naslov svojega lista v „Ilirske Narodne Novine“. Z začetkom 1836 je torej dotedanje hrvatsko gibanje tudi formalno izgubilo hrvatski značaj in postalo „ilirsko“. Druga važna novost je bila opustitev kajkavskega govora za hrvatski knjižni jezik in sprejem bosensko-hercegovaške štokavščine, ki jo je predlagal Vuk Karadžić tudi za knjižni jezik Srbov. S tem je bilo začeto dejansko izvajanje jezikovnega edinstva med Hrvati in Srbi. Štokavščina, ali po novi oznaki tudi „ilirščina“ imenovana, bi bila bodoči jezik vseh južnih Slovanov.

(Konec sledi.)

¹² Oglas za II. letnik Novin in Danice, izdan v decembru 1836, obj. Ježić, 106—8.